

An

u grčkom, gotskom i latinskom jeziku.

Napisao redovni pravi član

Dr. A. Musić.

*Primljeno u sjednici historičko-filološkog razreda Jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 25. januara 1929.*

1. Partikula *an* dolazi u grčkom, u gotskom i u latinskom jeziku. Ali o istovetnosti se njezinoj učeni ljudi ne slažu. Jedni (a među njima Delbrück Vergl. Synt. III. str. 266. i Brugmanu Grundr.² II, 3. str. 985.) drže je za istovetnu u sva tri jezika; drugi (a njih, čini se, da je danas više) povode se za pokojnim Fr. Skutschem, koji je pokušao latinsko *an* od grčkoga i gotškoga da odijeli pa kao istom u latinskom jeziku od *at - ne* (= *anne* = *an*) postalo da istumači (Forschungen z. lat. Gramm. u. Metr. str. 60. i Kleine Schriften str. 177.). Ja taj pokušaj zaslužnoga naučnjaka ne mogu držati za uspio. A dokaz za to ima da poda ovaj moj članak, u kojem ću najprije upotrebu partikule *an* u svakom jeziku napose, najopširnije u latinskom, razložiti i pokušati objasniti, a onda Skutscheve dokaze prosuditi.

2. Najmanje treba da govorim o grčkom *āv*, jer sam se u svom spisu „Beiträge zur griechischen Satzlehre“ (Zagreb 1927.) njim opširnije bavio. Tu sam za grčko *āv* (kao i za *αεν*) pokazao, da je upravo aseverativna partikula, koja dolazi u apodozi potencijalnih i irealnih hipotetičkih rečenica pa kod načina, koji mogu imati i postulativno i nepostulativno značenje, onda, kad im značenje nije postulativno, da bi se ovo posljednje od onoga prvoga razlikovalo (isp. str. 22., 26—29., 35—37.).

3. U Wulfilinom prijevodu Sv. pisma dolazi *an* samo na 5 mjesta: na 3 pred upitnom zamjenicom *hvar* ('tko') kao prijevod grčkoga *zai*, na 1 iza upitne zamjenice *hva* ('što') kao prijevod grčkoga *oāv*, napokon na 1 kao partikula konjunkcionalnoga pitanja

(*an nuh* = grč. *οὐκ οὖν*). Još najlakše mu se značenje može uhvatiti u posljednjem slučaju. Na pitanje Pilatovo, je li kralj judejski, odgovara Isus, da kraljevstvo njegovo nije od ovoga svijeta. Onda mu govori Pilat: *An nuh* thiudans is thu? Iv. 18, 37. (*οὐκ οὖν βασιλεὺς εἶ σὺ*). Grčko *οὐκ οὖν* (= *οὐκ οὖν*) označuje pitanje kao slabo admirativno ('nijesi li dakle kralj ti?'). Ali da gotski prevodilac tu rečenicu nije shvatio kao takovo pitanje, vidi se otuda, što u njegovu prijevodu pitanje nije negativno (kao u grčkom originalu). No *οὐκ οὖν* dolazi u klasičnom jeziku (u Novom zavjetu dolazi *οὐκ οὖν* samo na našem mjestu) i u tvrdnji sa značenjem 'dakle'. Ali i tvrdnja može postati neke vrste pitanjem, ako se izgovori s upitnim tonom i tim pokaže, da se od onoga, komu se govori, traži, da je potvrdi. Onda je smisao onaki, kao kad bi se tvrdnji dodalo pitanje: „ne li?“ ili „zar ne?“ (isp. Kühnra-Gertha Griech. Gramm.³ = (KG.) 2. str. 163—4.). Ovamo držim da ide i naša rečenica. Po tom joj je smisao: 'dakle si kralj ti, zar ne?' Ali s obzirom na to, da Isus na predašnje pitanje Pilatovo, doduše nije izjavio, da je kralj judejski, ali tim, što je kazao, da kraljevstvo njegovo nije od ovoga svijeta, priznao, da je (svakako, doista,) ipak kralj, dolazi u taj smisao pojam „(svakako, doista), ipak“: 'ipak si dakle kralj ti, zar ne?' Tako se čini, da u gotskom prijevodu *an* znači '(svakako, doista), ipak', a *nuh* (kao i inače) 'dakle'. I F. Blass u svojoj knjizi: „Grammatik des neutest. Griechisch“ str. 267. shvaća *οὐκ οὖν* tako prevodeći ga 'also doch'. S tim se slaže i Luther, koji tu rečenicu prevodi: 'so bist tu dennoch ein König?' Vuk je prevodi: 'dakle m si ti car?' više po riječima, nego po smislu, tako i Vulgata: 'ergo rex es tu?' Tko bi pomislio na to, da zato, što *an*, kojim se prevodi *οὖν* u primjeru iz Luk. 3, 10. spomenutom malo niže, može značiti 'dakle', i na našem mjestu znači 'dakle', ne bi uzeo na um, da ovdje 'dakle' znači osobita riječ *nuh*. Ako je rečeno shvaćanje opravdano, onda mora ovdje gotsko *an* biti aseverativna partikula sa značenjem 'svakako, doista', koja je već mogla dobiti i adverbativno značenje ('ipak').

A na aseverativnom osniva joj se značenje i na drugim mjestima. Tako u slučaju, kad prevodi grč. *καί*: *An* hvas ist mis nehvundja? Luk. 10, 29. (*καὶ τίς ἐστίν μου πλησίον*;) Tako pita zakonik Isusa, koji mu je na njegovo pitanje, šta će činiti, da dobije život vječni, kazao, neka ljubi Boga svim srcem svojim... i bližnjega svoga kao samoga sebe. Najprije se pita, što znači

grč. *καί*. Ono je uopće kopulativna partikula, ali dolazi i u adversativnom značenju već u klasičnom jeziku; na pr. *ὁρᾷτ' ἔμ', ὅσπερ ἡ περίβλεπτος βροτοῖς ὀνομασιὰ πρᾶσσαν, καί μ' ἀφείλεθ' ἡ τύχη ὥσπερ πτερόν πρὸς αἰθέρ' ἡμέρα μίχ.* Eur. Herakl. 508—10. ('ali mi je otela sreća'). I pred pronominalnim pitanjem dolazi *καί* u klasičnom jeziku, ako se pitanjem, na koje se očekuje negativan odgovor, pobija neka tvrdnja; na pr. *ἤξειν νομίξεις παῖδα σὸν γαίας ὕπο; καὶ τίς θανόντων ἤλθεν ἐξ Αἰδοῦ πάλιν;* Eur. Herakl. 296—7. 'ali (kaži), tko je od umrlih došao iz Hada natrag?' — tako Megara, žena Heraklova, pita oca njegova Amfitriona, koji se nada povratku Heraklovu iz podzemlja. Svakako je misao izrečena pitanjem, na koje se očekuje negativan odgovor, suprotna misli Amfitrionovoj ('ti se nadaš povratku Heraklovu iz podzemlja, ali nitko od umrlih nije došao iz Hada natrag'); isp. KG. 2, str. 247—8. Po tom će i *καί* na našem mjestu Novoga zavjeta imati adversativno značenje, ako i ne s onakim smislom kao u klasičnom jeziku. Zakonik misli: ja sam spreman činiti, što mi preporučuješ, ali ne znam, tko je bližnji moj. *Καί* držim da ima po prilici onaki smisao kao i *ἀλλά* pred pitanjem ili *δέ* iza upitne riječi; na pr. *ἀλλὰ τίς σοι διηγέιτο;* Plat. Symp. 173, a. — *Τίς δὲ σὺ ἐσσι;* Z 123. KG. 2, 528—9., 262—3. (dakle *καὶ τίς ἐστίν μου πλησίον;* = *ἀλλὰ τίς ἐστίν μου πλησίον;*). Na takom se shvaćanju osniva i Vukov prijevod: 'a ko je bližnji moj?' Vulgata kaže: 'et quis est meus proximus?' (*et* je uzeto u istom značenju kao *καί*), Luther: 'wer ist denn mein Nächster?', što mi se ne čini sasvim točno, jer se prijevod grč. *καί* ('denn') uvlači u samo pitanje, dok *καί* stoji izvan pitanja. Po tom će adversativno značenje imati na našem mjestu i gotsko *an*, koje samo veže pitanje s onim, što je pred njim, a moglo mu je od aseverativnoga postati onako kao i grč. *καί*, koje je zapravo također aseverativna partikula (isp. spomenute moje Beiträge str. 3. i d.), dakle *an* = '(svakako), ali, a'. — Analogan je i ovaj primjer: *An* hvas ist, ei galaubjau du imma? Iv. 9, 36. (*καὶ τίς ἐστίν, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;*) Tako pita slijepac, kojemu je Isus otvorio oči, na pitanje Isusovo, vjeruje li u sina Božjega. Vuk prevodi: 'a koje je, da ga vjerujem?' Vulgata i Luther ne prevode *καί* nikako. — Malo je drukčiji primjer: *An* hvas mag gansen? Luk. 18, 26. (*καὶ τίς δύναται σωθῆναι;*) Tako pitaju oni, koji su čuli Isusovu izjavu, da je lakše kamili proći kroz iglene uši nego li bogatomu ući u kraljevstvo Božje. Vuk prevodi: 'ko se dakle može spasti?', Vulgata 'et

quis potest salvus fieri?', Luther: 'wer kann denn selig werden?' Značenje 'dakle' za grč. *καί* pristaje dobro u smisao, a moglo bi se potvrditi primjerima i iz klasičnoga i iz općenoga jezika; ali mi se čini nevjerovatno, da bi *καί* u istom položaju kao u pređašnja dva primjera imalo drugo značenje; pa i Vulgata i Luther prevode ga onako kao i u navedenom primjeru iz Luk. 10, 29.; stoga držim, da *καί* i na našem mjestu ima isto adversativno značenje kao na pređašnja dva, pa onda da i gotsko *an* valja shvatiti onako kao u pređašnja dva primjera t. j. u adversativnom značenju 'ali, a'. U tom me utvrđuje i to, što na paralelnom mjestu Mark. 10, 26. gotški prevodilac *καί* prevodi *jah* ('i, a').

Na petom mjestu gotsko *an* odgovara grčkomu *οὐν* 'dakle': *An* hva taujaima? Luk. 3, 10. (*τί οὐν ποιήσωμεν;*) Vuk prevodi: 'šta ćemo dakle činiti?', Vulgata: 'quid ergo faciemus?', Luther: 'was sollen wir denn tun?' Tako pitaju ljudi Ivana, koji ih opominje, da se pokaju, jer već sjekira stoji drvetu kod korijena; i svako drvo, koje dobra roda ne rađa, sijeće se i u oganj se baca. Grčko je *οὐν* svoje konkluzivno značenje dobilo bez sumnje od aseverativnoga, u kojem u klasičnom jeziku još često dolazi; isp. KG. 2. str. 154 i d. Tako ga je moglo dobiti i got. *an*. Po tom se lako razumije, da znači 'dakle'. Ali uzevši na um, da *οὐν* baš u Novom zavjetu pored konkluzivnoga često ima i adversativno značenje 'a' (isp. Blassa o. c. str. 267.), pa i položaj got. *an* različan od grč. *οὐν*, mislim, da nije isključeno, da *an* i na našem mjestu ima isto značenje kao i na ona tri, gdje se njim prevodi grč. *καί*. Tako je, čini se, i Luther shvatio *οὐν*, jer ga prevodi onako kao i *καί*: 'denn'.

Iz svega toga izlazi, da je gotsko (kao i grčko i latinsko) *an* jamačno upravo aseverativna partikula ('svakako, doista'), koja je saveza radi dobila adversativno ('ipak, ali, a') i konkluzivno značenje ('dakle'); lat. su joj značenja 'certe, vere; tamen, sed; ergo'; njem. aseverativno i adversativno 'doch' = got. *thau(h)*, koje često odgovara grčkomu *ἄν* (v. § 10.), a konkluzivno 'also'. Isp. Leona Meyera: *An im Griech., Lat. u. Got.* str. 10. i d. (koji za osnovno značenje partikuli *an* u sva tri jezika uzima 'oder', što ja nikako ne mogu odobriti).

4. Lat. *an* dolazi ponajviše kao upitna partikula. Ogledajmo ga najprije u prostim, a onda (§ 8.) u disjunktivnim pitanjima. Prosta pitanja mogu biti ili informativna (na koja se ne očekuje određen odgovor) ili admirativna (na koja se očekuje određen

odgovor); isp. Rad Jug. akad. 172. str. 140. i d. U prostim informativnim pitanjima dolazi *an* samo onda, ako su indirektna, i to u pjesničkom jeziku, od Livija i u proznom; na pr. Quis scit, *an* adiciant hodiernae erastina summae tempora di superi? Hor. C. 4, 7, 17. ('tko zna, hoće li bogovi dodati?') *An* je prava upitna riječ t. j. koncesivno-hipotetička partikula postala od aseverativne, a upitna rečenica upravo hipotetička. Ipak valja prosto pitanje shvatiti samo kao prvi član dvočlanoga disjunktivnoga pitanja, kojega drugi član, koji bi sadržavao samo negaciju prvoga, nije izrečen, jer se sam po sebi razumije. Smisao je: tko zna, hoće li bogovi dodati (ne će li) = ako hoće dodati, da hoće dodati (ako ne će, da ne će); isp. moje Beiträge § 21—23. Drugi su primjeri: Itane temptas *an* sciamus? Plaut. Poen. 557. — Concuratio... incertum fecerat, *an* hostis intra vallum esset. Liv. 41, 2, 6. Isp. Kühnera Stegmanna Lat. Gramm. (= K St.) 2. str. 523, 6.

5. Mnogo češće nalazimo *an* u admirativnim pitanjima, koja mogu biti samo direktna. Ali nijesu od jedne, nego od dvije vrste. a) Za jednu je primjer: De. Credam istuc, si esse te hilarem videro. Ar. *An* esse me tristem putas? Plaut. Asin. 837. Argirip nastoji pokazati se ocu vedar pa drži, da se takav i pokazuje. Ali mu otac veli, da nije vedar. Toj suprotnosti prema svomu mišljenju A. se čudi; to, što mu otac veli, ne može vjerovati. Stoga pita oca, da li doista drži, da je žalostan. Čuđenje Argiripovo, iz kojega je poteklo pitanje, ogleda se i u osobitom tonu, s kojim se pitanje izgovara (u admirativnom upitnom tonu). Inače ima pitanje onaki smisao, kao da je informativno: 'ako držiš, da sam žalostan, reci, da držiš'. *An* je dakle isto tako hipotetička partikula kao i u informativnom pitanju. I druge hipotetičke partikule, koje se upotrebljavaju u informativnim pitanjima dolaze u admirativnima; na pr. — *ne*, isp. K St. 2. str. 505, c. Kao pozitivno admirativno pokazuje pitanje dakako, da se očekuje negativan odgovor, ali to dolazi otuda, jer pitalac misli ono, što znači negativan odgovor na njegovo pitanje. S onim, što pitanje čini pitanjem, to nema nikakva posla. Na negativno admirativno pitanje očekuje se pozitivan odgovor, jer takav odgovara mišljenju pitaočevu; na pr. (Ciceron pita svoga slušača, da li se boji smrti poradi strahota, što će ih u podzemlju naći, a on odgovara:) A. Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? M. *An* tu haec non credis? A. Minime vero. Cic. Tusc. 1, 10. Pitanje je negativno, kakvo informativno ne bi moglo biti, jer se u njemu drugi, negativni član obično ne izriče

(§ 4.). Ali admirativno pitanje, kojim se izriče, čemu se čovjek čudi, a čuditi se može i tomu, što nešto ne biva, takovo pitanje može biti i negativno. Stoga kod njega i ne treba da se drugi član dopunjuje. Napokon valja spomenuti, da admirativno pitanje može biti samo direktno, jer samo kod toga oblika može admirativni upitni ton na vidjelo izići. K St. 2. str. 518, 2.

6. b) Druga je vrsta admirativnih pitanja postala od disjunktivnih. Admirativno može naime biti i disjunktivno pitanje; na pr. Tibi ego *an* tu mihi servos es? Plaut. Bacch. 162. — Haec utrum tandem lex est, *an* legum omnium dissolutio? Cic. Phil. 1, 21. K St. 2. str. 524 i d. Onaj, koji govori, zna (u prvom primjeru), da nije on rob onomu, komu govori, nego ovaj njemu; ali ovaj se vlada tako, kao da bi bilo obrnuto; tomu se pak onaj, koji govori, čudi, a iz toga čuđenja izlazi pitanje: 'jesam li tebi ja ili ti meni rob?' Ali takovo pitanje ima već u sebi klicu raspada. Kao što se naime mišljenje onoga, koji govori, sastoji od dvije rečenice ('nijesam tebi ja, nego si ti meni rob'), on prema svome mišljenju očekuje i dva odgovora, na svaki član disjunktivnoga pitanja po jedan. Tim se pak admirativno disjunktivno pitanje raspada na dva samostalna pitanja. To se vidi već po tom, što se prvi član može uvoditi osobitom upitnom riječju; na pr. *Numquid* duas habetis patrias? *an* est una illa patria communis? Cic. Leg. 2, 5. K St. 2. str. 530, 8. *An* u drugom članu dobiva značenje od *nonne* (= *nonne* est una illa patria communis?), ali ostaje te se ne zamjenjuje ovom riječju.

Ta su dva pitanja po postanju svome takova, da ako se na prvo očekuje pozitivan odgovor, očekuje se na drugo negativan, i obrnuto. A negativan odgovor na drugo (pozitivno) pitanje ima isti smisao kao pozitivan na prvo (negativno), i obrnuto. Tako bi očekivani odgovor na prvo pitanje iz Cic. Leg. 2, 5 glasio: Non duas habemus patrias —, a na drugo: Una est illa patria communis = unam habemus patriam —, a drugi odgovor ima isti smisao kao prvi, samo je oblik različan. Ali tek obadva pitanja zajedno čine potpuni naumljeni učinak: prvo ima izreći misao onoga, koji govori, a drugo potkrijepiti je kao ispravnu. Tako u navedenom primjeru iz Cic. Leg. 2, 5. prvo pitanje naznačuje misao Atikovu, da Ciceron i brat njegov nemaju dvije domovine, a drugo ispravnost te misli potkrepljuje tim, što ih opominje činjenice, da imaju jednu, zajedničku domovinu. Pitanja izriču ono, što bi se izreklo i u

obliku *non* — *sed*: *non* duas habetis patrias, *sed* est una illa patria communis. Ali oblik pitanja podaje izričaju osobit $\eta\theta\omicron\varsigma$.

Često pak prvo pitanje dobiva prema smislu svome oblik različan od oblika prvoga člana disjunktivnoga pitanja, i to ili oblik samostalna pitanja ili oblik tvrdnje, a može se dogoditi i to, da prvoga pitanja ili zamjene njegove uopće nema. Što se prvo pitanje ili zamjena njegova od prvobitnoga oblika prvoga člana disjunktivnoga pitanja većma udaljuje, to samostalnije postaje drugo pitanje, najsamostalnije dakako onda, ako prvoga pitanja ili zamjene njegove uopće nema. Tako dolazi admirativno pitanje s *an* često kao potkrepa kakve tvrdnje. Ali *an* ipak svagda upućuje na to, da bi pred njim imalo biti također admirativno pitanje. Primjeri: Quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? (= nonne omnes leves . . . servi sunt?) *An* (= num) ille mihi liber, cui mulier imperat? Cic. Par. 36. — Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt — potest utilis esse insania? — aut naturalem? (= nonne iracundia est contra naturam). *An* (= num) quidquam esse potest secundum naturam, quod fit repugnante ratione? Cic. Tusc. 4, 79. — Etiam quom cavisse ratus est, saepe is cautor captus est. *An* (= num) vero non iusta causa est, ut vos servem sedulo, quos tam grandi sim meratus praesenti pecunia? Plaut. Capt. 256—8. K St. 2. str. 519, 3.

Napose treba se obazreti na primjere, kakav je ovaj: Quidnam beneficio provocati facere debemus? *An* (= nonne) imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt quam acceperunt? Cic. Off. 1, 48. Prvo se pitanje nema shvatiti kao zamjena prvoga člana prvobitnoga disjunktivnog pitanja, kojemu je drugi član pitanje s *an*, nego kao prvi član može se istom iz drugoga izvesti po prilici ovakovo pitanje: utrum (= num) quid aliud beneficio provocati facere debemus? Ali pažnje je vrijedno to, da ako se *an* uz *quidnam* prisloni i *quidnam* u značenju *quidnam aliud* razumije, *an* dobiva značenje *nisi* ili *quam*: quidnam (aliud) facere debemus *an* (= *nisi*, *quam*) imitari agros fertiles? Isto vrijedi za slučaj, ako se kao prvo pitanje misli: num quid aliud (facere debemus?) [num quid aliud *an* (= *nisi*, *quam*) imitari agros fertiles?]; tako i grč. η = η - $\acute{\epsilon}$ može značiti i ono što lat. *an* i ono što lat. *nisi*, *quam*. Isp. K St. 2. str. 518—20.

An, koje u disjunktivnom pitanju znači 'ili' (= ako), dobiva u samostalnom admirativnom pitanju postalom od drugoga člana disjunktivnoga pitanja značenje lat. *num* ili *nonne* prema tomu,

očekuje li se na pitanje negativan ili pozitivan odgovor. Ali valja spomenuti, da se na admirativno pitanje one vrste, o kojoj radi ovaj paragraf (kao i one, o kojoj radi § 5., isp. niže) obično ne dobiva odgovor. A i ne treba da se dobije, jer ono, što bi odgovor sadržavao, već je tvrda misao onoga, koji pita, a to i onaj, koji se pita, iz samoga pitanja razbira, dakle odgovor ne treba ni onaj, koji pita, da dobije, ni onaj, koji se pita, da dade. Ali zašto onaj, koji pita, svojoj tvrdoj misli daje oblik pitanja? Zato, jer hoće da onomu, koga pita, dade priliku, da tražeći odgovor na njegovo pitanje vidi, da je misao, bila pozitivna ili negativna, na kojoj se pitanje osniva, ispravna, a misao njoj suprotna neispravna, čim se prva potkrepljuje. Ta igra suprotnosti potječe pak upravo od disjunktivnoga pitanja.

Razlika od one vrste admirativnih pitanja, o kojima radi § 5., nalazi se (ne obazirući se na to, da je u onima *an* prava upitna, a u ovima disjunktivna partikula) u tom, da se pitanjem tamo izriče samo čuđenje onoga, koji govori, nekoj izjavi ili pojavi, a ovdje neka misao njegova. Ako na izjavu Filoksenovu: *Quid multa? ego amo* — Nikobul kaže: *An amas?* na što F. odgovara: *Nai γάρ* — Plaut. Bacch. 1162., to N. svojim pitanjem izriče samo čuđenje izjavi F. i ne treba da na nj dobije odgovor, jer F. je već priznao, da je zaljubljen; odgovor *Nai γάρ* upravo je suvišan te ima samo svrhu, da nevjerovanje N. sadržano u čuđenju rasprši. Ali ako kod Cicerona Par. 36. stoji: *Quis neget omnes leves . . . esse servos? An ille mihi liber, cui mulier imperat?* — izriče se pitanjem s *an* misao: ille mihi liber non est, cui mulier imperat. Ipak se jedna i druga vrsta pitanja s *an* ne mogu svagda lako razlikovati. U grčkom ima među njima i formalna razlika, jer u pravim admirativnim pitanjima dolazi upitno *ἤ* ili *ἄρα* (kao i u informativnima), a u onima, koja su postala od disjunktivnih, *ἢ*; na pr. *Ἀγγ. οὐ δῆτ' (sc. Πόλυβος ἐγκρατής), ἐπεὶ νιν θάνατος ἐν τάφους ἔχει. Ἰο. Πῶς εἶπας; ἢ τέθνηκεν Οἰδίπου πατήρ; Ἀγγ. Τέθνηκεν. Sof. OeR. 942—4. — Ἀλλὰ τίς σοι διηγείτο; ἢ ('an = nonne, nisi') αὐτὸς Σωκράτης; Plat. Symp. 173, a. Isp. K G. 2. str. 526—8., 532—3.*

7. Rečenice s *nescio* —, *haud scio* —, *dubito an* nijesu upitne rečenice. Kod tumačenja valja polaziti od oblika bez glavne rečenice (*nescio*, *haud scio*, *dubito*). *An* treba shvatiti kao aseverativnu partikulu; na pr. *Atqui hauscio an quae dixit sint vera omnia. Ter. And. 525.* Prvobitno je rečenica glasila: *an quae dixit sint vera*

omnia — sa smislom: 'sigurno (zaciijelo, možda) je, što je rekao, istinito sve'. Takova se rečenica može shvatiti kao samostalno dopuštanje ('dopuštam, da je istinito sve'; aseveracija postaje dopuštanje). O grčkim takovim rečenicama s *ei* ili *ῥ* (= *ῥ* = *ei*) isp. moje „Beiträge“ str. 18. bilješku u dnu. Iz srpsko-hrvatskoga jezika mogu se isporučiti rečenice sa *li* (koje je također upravo aseverativna partikula), što sam ih u Radu Jugosl. akad. 172. str. 127. § 12. i d. nazvao polupitanjima; na pr. *Čuješ li me*, efendi-kadija! Daj ti mene pravog sindžilata, jer *vidiš li* šestoper pozlađen, ako t' odem udarati njime, ne će tebe melem trebovati. N. pj. Vuk. II, 359. — Onda se kao eksponenat značenja pred rečenicu metnulo *haud scio* ('ne znam, možda'). Konjunktiv je u rečenici s *an* (kao potencijalni) bio sigurno već onda, kad pred njom još nije stajalo *haud scio*. Onda bi jamačno trebalo prevesti: 'možda bi bilo istinito sve', ali je potencijalni smisao izrečen već adverbom 'možda'. Da se rečenica s *an* nije razvila u pitanje, pokazuje smisao njezin, koji je uvijek ostao smisao samostalne rečenice, premda se može izreći i u obliku indirektna pitanja, ali mjesto *an* treba onda uzeti 'ne li' (= možda), ne 'li', a mjesto *an non* 'li' (= možda ne), ne 'ne li' (tako: 'ne znam, nije li istinito sve'). Isp. još: Si per se virtus sine fortuna ponderanda est, *dubito an* hunc (sc. Thrasybulum) primum omnium ponam. Nep. 8, 1, 1. 'sumnjam, ne bih li T. kao prvoga od sviiju postavio'. Atque *haud sciam an* ne opus sit *quidem* nihil unquam omnino deesse amicis. Cic. Lael. 51. 'ne bih znao, bi li i dobro bilo, da ništa nigda uopće ne nedostaje prijateljima'. Napokon je izričaj *nescio* —, *haud scio* —, *dubito an* postao adverbijalan ('možda'); na pr. Quorum quidem testem non mediocrem, sed *haud scio an* gravissimum Regulum nolite vituperare. Cic. Off. 3, 105.

Od ovoga *nescio an* valja razlikovati ono, što dolazi u poklasičnoj prozi s indirektnom informativnom upitnom rečenicom; na pr. *Nescio an* ullum iucundius tempus exegerim, quam quo nuper ad Spurinam fui. Plin. Ep. 3, 1, 1. [ne znam, jesam li (ne: 'nijesam li') ikoje ugodnije vrijeme proveo]. Da je rečenica s *an* hipotetička (i pravo pitanje), pokazuje i pronomen *ullus*, mjesto kojega bi u onakovoj, o kakvima se naprijed govorilo, poradi ustvrdnoga smisla moralo stajati *nullus*. Isp. K St. 2. str. 520—3.

U grčkom lat. konstrukciji s *nescio an* odgovara konstrukcija s *οὐκ οἶδα* (*οὐ δὴλόν ἐστιν*) *ei*; na pr. *οὐτε τῷ πολιτικῷ δῆλον, εἰ συμφέρει* ('pomaže li mu') *τῆς πόλεως προστατεῖν, οὐτε τῷ*

καλὴν γήμαντι, ἔν' εὐφραίνηται, δῆλον, εἰ διὰ ταύτην ἀνιάσεται ('ne će li se žalostiti'). Ksen. Mem. 1, 1, 8., gdje je εἰ συμμέρει indirektno informativno pitanje, a εἰ ἀνιάσεται rečenica analogna latinskoj s *nescio an* = 'ne li'. Ova se poraba javlja već kod Homera. Isp. KG. 2. str. 533—4.

8. Analogan slučaj imamo kod *forsitan*, *forsan*. I ovdje je rečenica s aseverativnim *an* prius, a rečenica *fors* (*sit*) pred njom posterius; na pr. *Forsitan* quaeratis, qui iste terror sit. Cic. R. Am. 5. Najprije *an quaeratis*: 'zaciijelo, (možda) pitate'; onda *fors sit*: 'slučaj može biti', dakle: 'slučaj može biti, te možda pitate = slučajno možda pitate'. Konjunktiv je mogao biti već u samoj rečenici s *an* kao potencijalan, a možda i utjecati na onaj u *fors sit*. Napokon je *forsitan* postalo adverbijalan izričaj, uz koji glagol stoji u indikativu; na pr. Exonera civitatem vano *forsitan* metu. Liv. 2, 2, 7. — *Forsitan* et de me verba fuere mala. Prop. 2, 9, 22. — U starom jeziku: *fors fuat an*: *Fors fuat an* istaec dicta sunt mendacia. Plaut. Pseud. 432. — Dolazi i *fors an*, ali ne valja misliti, da je *sit* uz *fors* izostavljeno, nego samo *fors* znači *fors sit*: *Forsan* et haec olim meminisse iuvabit. Verg. Aen. 1, 203. — A dolazi i samo *fors* bez *an*: Tu *fors* quid me fiat parvi pendis, dum illi consulas. Ter. Haut. 715. Isp. KSt. 1. str. 810. i d.

Fortassis, *fortasse* nije mi jasno.

9. Disjunktivno pitanje osniva se na disjunkteji, koja je dvojaka, ili koncesivna ili hipotetička. Kod koncesivne pojedini su članovi koncesivne protaze jedne zajedničke, dakle apsolutne apodoze; kod hipotetičke oni su hipotetičke protaze, svaka sa svojom apodozom, koja se materijalno s njom slaže (unutrašnja apodoza), ali nije izrečena. Hipotetička je disjunkteja postala od koncesivne. Disjunkteje s partikulama *aut* ili *vel* samo su hipotetičke; i koncesivnih i hipotetičkih disjunkteja ima samo s partikulom *sive*; na pr. Veniet tempus (sc. mortis), et quidem celeriter, et *sive* retractabis *sive* properabis. Cic. Tusc. 1, 76. (koncesivna disjunkteja). — Nonnulli tamen *sive* felicitate quadam *sive* bonitate naturae sine parentium disciplina rectam vitae secuti sunt viam. Cic. Off. 1, 118. (hipotetička disjunkteja, = si felicitate, felicitate; si bonitate naturae, bonitate naturae). Isp. KSt. 2. str. 435—6. I *an* dolazi kao disjunktivna partikula, ali samo u hipotetičkoj disjunkteji; na pr. Themistocles quidem, cum ei Simonides *an* quis alius artem memoriae polliceretur, Oblivionis, inquit, malle. Cic. Fin. 2, 104. „Simonides“ nije nikakvom disjunktivnom partikulom kao

član disjunkcije označeno, ali nema sumnje, da to jest). — Finem vitae sponte *an* fato implevit. Tac. Ann. 2, 42. Isp. K St. 2. str. 527, 2. A kao disjunktivna partikula *an* ne može biti ništa drugo nego koncesivno-hipotetička partikula, jer članovi su disjunkcije koncesivne ili hipotetičke rečenice prema tomu, je li disjunkcija koncesivna ili hipotetička. Disjunktivno pitanje osniva se na koncesivnoj disjunkciji, koju već i hipotetička disjunkcija, u kojoj smo jedinoj *an* našli, pretpostavlja. Tako na pr. Iam scibo, *utrum* haec me mage amet *an* marsuppiū. Plaut. Men. 386. — ima (ne obazirući se na *utrum*, koje je došlo u već gotovo pitanje; isp. niže) prvobitno smisao: scibo aliquid, *sive* haec me magis amat *sive* marsuppiū 'doznat ću nešto, ili ova mene veoma voli ili moju kesu'. Sada neodređeno *aliquid* dobiva konkretan sadržaj (unutrašnjim) apodozama jedne i druge protaze: scibo (hoc), si haec me magis amat, eam me magis amare, si marsuppiū, eam marsuppiū magis amare. Prvo *si* nije izrečeno, nego ga zamjenjuje *utrum*, mjesto drugoga *si* stoji *an* u istom značenju. Tako koncesivna disjunkcija postaje indirektnim disjunktivnim pitanjem: onaj, koji govori, ima doznati, koje od dvoga žena, na koju misli, veoma voli. Pitanjem je pak koncesivna disjunkcija postala zato, što je glagol, o kojem zavisi (*scire*), verbum sentiendi, a k njemu su unutrašnje apodoze koncesivnih rečenica, koje su tim postale hipotetičke, pristupili kao objekti (u obliku deklarativnih rečenica). Tako je naime naznačeno, što onaj, koji govori, hoće da sazna, a on hoće da dobije obavijest o ispunjenju uvjeta, u čemu i jest bit pitanja. Ali unutrašnje apodoze, koje bi imale to ispunjenje pokazivati, nijesu izrečene, nego ih zastupaju njihove protaze, jer se radi upravo o ispunjenju uvjeta sadržanih u protazama. Ali glagol ih zahtijeva. U disjunktivnom pitanju, koje je tim načinom postalo, imamo upravo dva pitanja, ali obadva zavise o jednom glagolu (isp. § 6.). Zato ispunjenje jednoga uvjeta isključuje ispunjenje drugoga, što je već tim naznačeno, što unutrašnje apodoze, koje pokazuju ispunjenje uvjeta, zastupaju neodređenu zamjenicu *aliquid* (doznat ću nešto = jedno od dvoga). Odgovor t. j. zbiljsko doznaje ima pokazati, koji je od obadva uvjeta ispunjen ili koja od obadvije unutrašnje apodoze vrijedi (ili koja je realna).

Što je o indirektnim disjunktivnim pitanjima rečeno, vrijedi i o direktnima, koja se od indirektnih razlikuju samo tim, da u njima težnja za obaviješću nije izrečena posebnim glagolom, nego samo upitnim tonom, koji znači toliko, koliko na pr. glagol *dic!* na pr.

Tibi ego *an* tu mihi servos es? Plaut. Bacch. 162. (sc. die mihi!) Isp. Rad 184. str. 96. i d. i 203. str. 150. i d., Beiträge zur griech. Satzlehre § 21. i 22.

Prvi član disjunktivnoga pitanja može biti bez partikule; na pr. Quid ego faciam? mancam *an* abeam? Plaut. Cur. 589. (pitanje je deliberativno: 'što valja da učinim? valja li da ostanem ili da odem?'). Najčešće dolazi u prvom članu *utrum*; na pr. *Utrum* defenditis *an* impugnatīs plebem? Liv. 5, 3, 7. *Utrum* je upitna zamjenica (*uter* 'koji od dvojice'), uz koju se prislanja disjunktivno pitanje, koje u prvom članu nema disjunktivne partikule, pa se *utrum* shvaća kao takova (kao u grčkom *πότερον* kod *πότερον* — *ἤ*): *utrum* facitis? defenditis *an* impugnatīs plebem?, otuda: *utrum* defenditis *an* impugnatīs? Također se u prvom članu nalazi — *ne* (upitna partikula, koja ga označuje kao pitanje); na pr. Quid tu? servosne esse *an* liber mavelis, memora mihi. Plaut. Capt. 270.

U drugom članu dolazi kao disjunktivna partikula obično *an*, kao što se iz navedenih primjera vidi. Ali valja spomenuti, da ako je drugi član negativan, partikula je u direktnom pitanju *an non* (rijetko *necne*), u indirektnom *necne* (rjeđe *an non*), a glagol se ili ponavlja ili ne ponavlja; na pr. Quid nunc? daturin estis *an non*? Plaut. Truc. 4. — Di *utrum* sint *necne* sint, quaeritur. Cic. Nat. d. 3, 17. Konstrukcija bez ponavljanja glagola čini se da je starija (bar kod *necne*). *Nec* u *necne* shvaćam kao negaciju *ne*, kojoj je dodan navezak *-g* (dakle *nec* mjesto *neg*); isp. *neg-are*, *neg-otium*; staroind. *nā-gha*, staroslov. *ne-že*, srpsko-hrv. *ne-go* kod komparativa. (Brugmann Grdr.² II, 3. str. 1002.) K tomu dolazi upitna partikula *-ne*, koja i inače dolazi u drugom članu disjunktivnoga pitanja mjesto *an*. Ako *necne* u indirektnim pitanjima preteže, valja na um uzeti, da *-ne* mjesto *an* dolazi često baš u indirektnim pitanjima, i to tako, da prvi član ponajviše ostaje bez disjunktivne partikule; na pr. Certabant, urbem Romam Remoramne vocarent. Enn. A. 82. KSt. 2. str. 528, 3. Tako ima navedeni primjer iz Cic. Nat. de. ovaki smisao: di *utrum* sint *non-ne*, quaeritur.

Kako drugi član admirativnoga disjunktivnog pitanja postaje samostalno admirativno pitanje, o tom v. § 6.

Kadšto se nalaze i drugi oblici disjunktivnih pitanja. Tako mogu, da samo neke spomenem, u indirektnom pitanju obadva člana biti bez disjunktivne partikule; na pr. Velit, nolit, seire difficile est. Cic. Quint. fr. 3, 8, 4. Također mogu (ponajviše u indirektnom pitanju) obadva člana biti označena kao pitanja; na pr.

Vosmet videte iam, remissan opus sit vobis, reductan domum. Ter. Hec. 665. Pače i *an* dolazi (kod pjesnika i u poklasičnoj prozi) ne samo u drugom, nego i u prvom članu, da bi u obadva člana bio isti znak disjunkcije; na pr. Haec memorans animo nunc huc nunc fluctuat illuc, *an* sese mucrone ob tantum dedecus amens induat . . . , fluctibus *an* iaciat mediis. Verg. Aen. 10, 681. O još rjedim oblicima disjunktivnoga pitanja isp. K St. 2. str. 526—31.

10. Došli smo na kraj našega istraživanja. Da bismo mu sakupili rezultate, valja istaknuti, da smo u grčkom našli samo aseverativno *āν*, u gotskom već adversativno i konklusivno postalo od aseverativnoga, a u latinskom široko razvitu upotrebu njegovu. Tu dolazi naime ne samo kao aseverativna (§ 7.), nego i kao interogativna i disjunktivna partikula (§§ 4.—5., 6. i 9.); da je razvoj pošao još samo korak dalje, bilo bi postalo i komparativna partikula (§ 6). Po tom valja uzeti, da je aseverativnom partikulom (jamačno od deiktične) postalo već u indoevropskom prajeziku. U grčkom je jeziku u tom značenju ostalo, u gotskom je to značenje prešlo u adversativno i u konklusivno, a u latinskom se od aseverativnoga razvilo koncesivno-hipotetičko značenje, na kojem se osniva interogativno i disjunktivno. Isp. Brugmannov Grundriss² II, 3. str. 985—6.

Etimologija partikule *an* nije mi jasna. Ali spomenuti valja, da su analogan razvitak doživjele i druge partikule. Ovamo ide prije svih grč. *ἤ*, koje dolazi kao aseverativna partikula u obliku *ἤ*, kao hipotetička (= u kipričkom, dorskom i atičkom narječju, isp. Brugmannovu i Thumbovu grč. gramatiku str. 616.), kao interogativna u obliku *ἤ*, a kao disjunktivna i komparativna u obliku *ἤ* (= *ἤ* — *ἢ*). Isp. K G. 2. str. 144., 526., 296. i d., 301. i d. Gotsko *thau(h)* (novovisnjem. *doch*) nalazimo kao aseverativnu partikulu u apodozi irealnih hipotetičkih rečenica (= grč. *ἄν*, *ἄν*) pa kao disjunktivno-interogativnu i kao komparativnu; pored toga *aiththau* (novovisnjem. *oder*) kao aseverativnu (u apodozi irealnih hipotetičkih rečenica) i kao disjunktivnu partikulu (isp. Streitberga Got. Elementarbuch § 332, 367, 3.). Da spomenem i slav. *li* (o etimologiji v. Bernekera Slav. Etym. Wörterbuch s. v.), koje se javlja kao aseverativna, adversativna, hipotetička, interogativna, disjunktivna i komparativna partikula (isp. Miklošičevu Sintaksu str. 167.—8., Vondrákovu Slav. gramatiku 2. str. 288., 336., 430.) A još i druge partikule iz različitih jezika mogle bi se spomenuti.

11. Tako držim da sam pokazao, da se poraba partikule *an* u sva tri jezika dobro slaže te nema nikakva razloga, da bi se lat. *an* od grèkoga i gotskoga odijelilo. Ali mi se valja još vratiti na argumente, koje je Skutsch iznio protiv istovetnosti te partikule u sva tri jezika (isp. § 1.). A to mislim da ću najbolje učiniti tako, da redom ogledam one tačke, što ih je on iznio na svoju obranu protiv prigovora Behaghelovih (Gebrauch der Zeitformen im konjunktivischen Nebensatz des Deutschen, str. 195.) i Brugmannovih (Griech. Gramm.³ str. 538.), a sada se nalaze u njegovima „Kleine Schriften“ str. 177. i d. Te su tačke ove:

1. Položaj. Lat. *an* stoji svagda, grèko nigda na početku. Ali to ne može biti razlog, da se istovetnost lat. *an* s grèkim poreče. Položaj riječi zavisi o njihovu značenju. A lat. je *an* najčešće upitna partikula, upitne pak partikule stoje redovno na prvom mjestu. Naprotiv grèko se *ān* upotrebljava samo kao aseverativna partikula, a aseverativna partikula prati (naglašeni) pojam, koji se ima aseverirati. Ako smo i lat. *an* našli u značenju aseverativne partikule, ali se aseveracija (u frazama *nescio an*, *forsitan*, § 7. i 8.), koju znači lat. *an*, razlikuje od one, koju znači grè. *ān*. Grèki optativ ili preterit s *ān* u apodozi potencijalne ili irealne hipotetičke rečenice znači mogućnost radnje glagolske u sadašnjosti ili u prošlosti kao posve sigurnu (sāmo izvršenje moguće radnje zavisi o uvjetu), pa je aseverativno *ān* eksponenat te sigurnosti; na pr. *εἰ γὰρ ἐγὼ τῷδε ἦδ' ἐνὶ ποταμῷ περκαλιύηναι, οὐκ ἄν ἐπεξέφηνε Στυγὸς ὕδατος αἰνὰ ῥέεθρα*. Θ 366—69: 'mogao je doista ne uteći' (isp. moje Beiträge, § 18.). Latinske su pak rečenice s aseverativnim *an* samostalna dopuštanja. Potvrda, kojoj je eksponenat *an*, jest u dopuštanju; *an* znači 'dopuštam', tako da bi se moglo reći, da je od aseverativne postalo već koncesivna partikula. Dopuštanje je pak osnova za uvjet, a *an* stoji na prvom mjestu kao i druge koncesivne i hipotetičke partikule.

2. Drugu tačku čini značenje. Skutsch pita, kako valja tumačiti, da lat. *an* dolazi samo u pitanjima. Našli smo ga doduše i kao aseverativnu (§ 7., 8.) i kao disjunktivnu partikulu (§ 9.). Pa kad bi dolazilo i samo u pitanjima, ne bi to bio razlog kidanju, jer upitnom je partikulom postalo kao koncesivno-hipotetička (§ 4., 5.) ili kao disjunktivna partikula, kojoj se značenje opet na koncesivno-hipotetičkom (§ 9.), a ovo na aseverativnom osniva. Tako bi i u tom slučaju postojao savez s grèkim i gotskim aseverativnim *an*.

3. Skutsch pita: „Kako se tumači razlika u porabi načina kod *an* i *āv*?“ Na to valja odgovoriti, da poraba načina ne može zavisjeti o značenju partikule, koja ga prati.

4. Četvrtu tačku čini poraba partikule *an* samo u drugom, nigda u prvom članu disjunktivnoga pitanja. Brugmannovo mišljenje, koje Skutsch pobija, da je naime *an* istom sekundarno došlo na drugo mjesto u upitnoj rečenici (kao *-ne* na pr. u rečenici: *Varie bellatum, adeo ut in incerto fuerit, vicissent victine essent.* Liv. 5, 28, 5. K St. 2. str. 528.) doista ne može obastati. Da *an* dolazi samo u drugom članu (što opet nije cijela istina, na što sâm Skutsch upućuje; isp. § 9.), tumači se lako po tom, što i druge disjunktivne partikule (*aut, vel*), i to ne samo latinske, ponajviše stoje u drugom članu, jer to je uopće stariji oblik disjunkcije.

5. Skutsch odobrava tvrdnju Behaghelovu, da je pitanje s *an* svagda suprotno nekoj predašnjoj izjavi, ali pita, kako se to slaže sa značenjem grčkoga *āv*. Ta suprotnost postoji samo onda, ako je pitanje admirativno, kod informativnoga se pitanja ne opaža. Kod admirativnoga pak pitanja postoji i onda, ako u njemu ne dolazi *an*, nego koja druga partikula (na pr. *num, nonne*). Rečena se suprotnost dakle ne izriče partikulom *an*, nego postoji u samom značenju admirativnoga pitanja. Sa značenjem grčkoga *āv* to se dobro slaže, jer se upitno *an* na kraju krajeva osniva na aseverativnom.

O gotskom *an* kaže Skutsch, da se protiv grčkoga *āv* s latinskim bar u tom slaže, da dolazi samo u pitanjima, a inače nema ni traga kakvoj sličnosti: ni u jednom od pet slučajeva (t. j. od pet mjesta, na kojima u gotskoj bibliji *an* dolazi, isp. § 3.) nije moguće staviti lat. *an* (Kleine Schriften str. 181.). Slaganje gotskoga i latinskoga *an* protiv grčkoga, koje Skutsch ističe, nema nikakve vrijednosti, jer je lat. *an* prava upitna partikula, a gotsko, ako i dolazi u pitanjima, nije nikakva upitna partikula, jer stoji izvan pitanja te služi samo vezanju pitanja s onim, što je prije toga. Drugu pak sličnost, i to odlučnu, nalazim u tom, što gotsko *an* dolazi u upotrebama, koje se osnivaju na aseverativnom značenju njegovu, latinsko pak dolazi ne samo u upotrebama, koje se bilo direktno ili indirektno na aseverativnom značenju osnivaju, nego i u samom tom značenju, i to u osobitom obliku njegovu, naime kao partikula dopuštanja (kao koncesivna partikula). Tako aseverativno značenje veže sva tri *an*.

Skutsch je iznio i osobitu etimologiju latinskoga *an*, po kojoj je postalo od *an-ne*, a to od *at-ne*. Tako je po njegovu mišljenju

an postalo sposobno da znači suprotnost spomenutu pod t. 5. *Anne* se javlja osobito u indirektnim disjunktivnim pitanjima u istom značenju kao *an*; na pr. Nec aequom *anne* iniquom imperet cogitabit. Plaut. Amph. 173. — *Anne* est intus Pamphilus? Ter. Andr. 851. K St. 2. str. 518. A. 2. Ali u tom obliku ja ne mogu nalaziti ništa drugo nego *an* s privezanim upitnim *-ne* (isp. *num-ne*, *utrum-ne*). Da se pak spomenuta suprotnost izriče admirativnim pitanjem, a ne partikulom, već je rečeno. Može li se uopće *-ne* privezati na adversativnu partikulu (kao što je *at*)?

Pregled sadržaja.

§ 1. Trojako *an*: grč., got., lat.; je li istovetno. Str. (1.). — 2. Grč. *äv*. Str. (1.). — 3. Got. *an*. Str. (1.). — 4. Lat. *an* u informativnim pitanjima. Str. (4.). — 5. Lat. *an* u prostim admirativnim pitanjima. Str. (5.). — 6. Lat. *an* u disjunktivnim admirativnim pitanjima. Str. (6.). — 7. *Nescio an*, *haud scio an*, *dubito an*. Str. (8.). — 8. *Forsitan*, *forsan*. Str. (10.). — 9. Disjunktivna pitanja uopće. Str. (10.). — 10. Resultat istraživanja i analogne partikule. Str. (13.). — 11. Skutschevi prigovori. Str. (14.).